

УДК 340

DOI 10.31732/2708-339X-2024-14-A18

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТИ

Француз А.Й.,

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

Барабаш М.Т.,

*здобувачка ступеня вищої освіти «Магістр»
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: barabashmt@krok.edu.ua*

LEGAL ASPECTS OF SURROGATE MOTHERHOOD: INTERNATIONAL AND NATIONAL CONTEXTS

Frantsuz A. Yo.,

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of State and Legal Disciplines
of «KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

Barabash M. T.,

*graduate of the Master's degree
of «KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: barabashmt@krok.edu.ua*

Анотація. Статтю присвячено аналізу правових аспектів сурогатного материнства в міжнародному та національному контекстах. Це питання набуває особливої актуальності в умовах глобалізації та розвитку репродуктивних технологій, оскільки воно торкається важливих аспектів, таких як права людини, етика та сімейне право. Сурогатне материнство, як форма допоміжних репродуктивних технологій, викликає багато правових, етичних та соціальних дискусій, оскільки включає різноманітні правові механізми, що регулюють відносини між сторонами, які беруть участь у цьому процесі.

З одного боку, міжнародні норми, такі як Конвенція ООН про права дитини, підкреслюють необхідність захисту прав дитини, народженої через сурогатне материнство, а також забезпечують дотримання прав жінок, які стають сурогатними матерями. З іншого боку, національне законодавство в Україні та інших країнах часто має прогалини у регулюванні цього процесу, що може призводити до зловживань і нерегульованих ситуацій.

У статті також розглядаються правові виклики, з якими стикаються всі учасники процесу сурогатного материнства, включаючи питання біоетики, договірних відносин, права на материнство та батьківство, а також можливість виникнення правових спорів. Акцентується увага на важливості встановлення чітких правових рамок, які б захищали як права дітей, так і права жінок, що беруть участь у програмах сурогатного материнства.

Ключові слова: сурогатне материнство, міжнародні норми, національне законодавство, права людини, біоетика, репродуктивні технології.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 7.

Abstract. The article is dedicated to analyzing the legal aspects of surrogacy in international and national contexts. This issue has gained particular relevance in the context of globalization and the development of reproductive

technologies, as it touches upon important aspects such as human rights, ethics, and family law. Surrogacy, as a form of assisted reproductive technology, raises numerous legal, ethical, and social discussions, as it encompasses various legal mechanisms regulating the relationships between the parties involved in this process.

On one hand, international norms, such as the UN Convention on the Rights of the Child, emphasize the need to protect the rights of children born through surrogacy and ensure the rights of women who become surrogates. On the other hand, national legislation in Ukraine and other countries often has gaps in regulating this process, which can lead to abuses and unregulated situations.

The article also addresses the legal challenges faced by all participants in the surrogacy process, including issues of bioethics, contractual relations, rights to motherhood and fatherhood, as well as the potential for legal disputes. The importance of establishing clear legal frameworks that protect both the rights of children and the rights of women participating in surrogacy programs is emphasized.

Keywords: *surrogacy, international norms, national legislation, human rights, bioethics, reproductive technologies.*

Formulas: *0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 7.*

Постановка проблеми. Сурогатне материнство стало важливою темою в контексті розвитку сучасного суспільства, що супроводжується зростаючими технологічними можливостями у сфері репродукції. Проте, не зважаючи на його популярність, правові аспекти цієї практики залишаються недостатньо врегульованими як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Основною проблемою є відсутність єдиних міжнародних стандартів, що регулюють відносини у сфері сурогатного материнства. Різноманітність підходів та норм у різних країнах може призводити до правових колізій і зловживань, які заважають забезпеченню прав усіх учасників процесу, зокрема дітей, сурогатних матерів і батьків.

Національне законодавство багатьох країн, включаючи Україну, не містить чітких норм, що стосуються прав та обов'язків сторін, а також механізмів захисту прав дітей, які народжуються через сурогатне материнство. Це створює ризик виникнення ситуацій, коли права жінок, які виступають в ролі сурогатних матерів, можуть бути порушені, а також прав дітей, що вимагають особливої уваги і захисту.

Крім того, питання біоетики та моральної відповідальності у сфері сурогатного материнства залишаються предметом жвавих дискусій. Важливо усвідомлювати, що сурогатне материнство пов'язане не лише із правовими, але й етичними аспектами, які потребують уважного розгляду та обговорення.

Таким чином, постає необхідність глибокого аналізу правових аспектів сурогатного материнства в міжнародному та національному контекстах, а також визначення шляхів удосконалення правового регулювання, щоб забезпечити ефективний захист прав усіх учасників цього складного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню вказаних питань присвячено праці вітчизняних фахівців у галузі цивільного та міжнародного приватного права, зокрема В.А. Ватраса, Я.І. Вереса, А.П. Головащука, Н.М. Квіт, Ю.В. Коренги, О. Розгона, І.В. Чеховської, О.С. Юніна, О.А. Явора. Серед зарубіжних науковців, що займаються цією темою, варто відзначити Л.К. Айвара, Н. Анцуха, Р. Кемперса (Kempers Roger), Ж. Коэна (Cohen Jean), Т.А. Мосієнко, А.А. Пестрикова, Л.Б. Ситдікова та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Права «четвертого покоління», до яких належать репродуктивні права, викликають численні суперечки на побутовому та науковому рівнях. Деякі дослідники вважають, що ці права мають бути закріплені в міжнародному та національному законодавстві, тоді як інші заперечують їх існування, посиляючись на моральні, етичні та релігійні норми. Сурогатне материнство є одним із таких спірних питань у цій дискусії.

Дослідження прав у цій сфері активно проводяться в усьому світі. Проте через суттєві відмінності в етичних та доктринальних підходах у різних країнах, досягнення загального визнання та нормативного закріплення цих прав на міжнародному та національному рівнях є складним завданням. Наприклад, у Цивільному кодексі України репродуктивні права не виділені окремо в системі особистих немайнових прав фізичних осіб. Лише в статті 281 ЦК України зазначається, що повнолітні жінки та чоловіки мають право на проведення лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій за медичними показаннями [3, с. 312].

У міжнародних документах, що стосуються прав людини, таких як Загальна

декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950), захист репродуктивних прав не передбачений. Навіть у міжнародних актах, таких як Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (1979) і Конвенція про права дитини (1989), відсутні чіткі формулювання з цього питання.

Вітчизняні науковці розглядають правову природу репродуктивних прав у кількох аспектах: як самостійні права фізичних осіб, як частину права на життя, або як елемент права на охорону здоров'я. Професор Р. Стефанчук стверджує, що розгляд репродуктивних прав лише як частини права на життя є помилковим, оскільки це право має свою специфіку. Репродуктивні права слід розглядати як окрему категорію, що забезпечує можливості для реалізації репродуктивної функції особи.

Сурогатне материнство, як форма реалізації репродуктивних прав, набуває все більшої популярності. Однак у різних країнах немає єдиного законодавчого визначення цього поняття. О.О. Берестовий характеризує сурогатне материнство як один із видів репродуктивних технологій, за якої здорова жінка, згідно з угодою, виношує дитину для іншої родини після штучного запліднення. У цьому процесі можуть використовуватися яйцеклітини та сперма безплідної пари або донорські матеріали, але дитина повинна мати генетичну спорідненість з одним із батьків.

Термін «сурогатна мати» вживається досить широко, однак найбільше визнання отримало визначення Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) 2001 року, яке описує сурогатну матір як жінку, яка завагітніла в результаті запліднення ооцитів, які належать третій стороні. ВООЗ не використовує терміни «мати» або «батько», що свідчить про те, що відносини між донорами та сурогатною матір'ю розглядаються як договірні [6, с. 10].

Сурогатне материнство має глибокі корені та значну історію. Історичні приклади, зокрема з Біблії, демонструють, що це явище не суперечить християнським моральним принципам, за умови, що жін-

ка, яка виступає в ролі сурогатної матері, є безплідною. З розвитком репродуктивних технологій стало можливим виношування дитини, яка має генетичний зв'язок з батьками, що не можуть мати дітей самостійно. Розглядаючи міжнародний досвід правового регулювання сурогатного материнства, можна виділити три основні моделі. Перша з них – альтруїстичний режим, який існує в таких країнах, як Австралія, Канада, Великобританія, Нідерланди та Бельгія. У цих країнах сурогатне материнство дозволено, але жінка-сурогатка отримує лише компенсацію за витрати, пов'язані з вагітністю та медичним обслуговуванням, не маючи права на додаткову оплату за свої послуги. Законодавство в деяких з цих країн, наприклад, в Іспанії, Канаді та Нідерландах, забороняє рекламу репродуктивних технологій та послуг сурогатних матерів. Другою моделлю є дозвільний режим, який стосується країн, таких як Грузія, Південна Африка, Росія та Україна, де сурогатне материнство легалізовано з певним регулюванням. Наприклад, в Ізраїлі для кожного етапу процесу потрібні державні дозволи, а в Південній Африці контракт із сурогатною матір'ю повинен бути затверджений судом. Третя модель – заборонений режим, який спостерігається в країнах, таких як Франція, Швеція, Угорщина, Німеччина, Ісландія, Італія, Японія, Швейцарія, Пакистан і Саудівська Аравія, де укладення договорів про сурогатне материнство заборонено. Основною метою цих країн є запобігання перетворенню дітей на товар і експлуатації сурогатних матерів. Наприклад, у Німеччині та Австрії будь-яке штучне запліднення жінки, яка планує відмовитися від дитини, вважається злочином. У Франції сурогатне материнство є незаконним, оскільки це суперечить законодавству про усиновлення та принципам недоторканості людського тіла [7, с. 141-145.]

У Сполучених Штатах правове ставлення до сурогатного материнства варіюється від штату до штату. Наприклад, у штатах Мічиган і Нью-Йорк сурогатне материнство заборонене, в той час як Каліфорнія є центром комерційного сурогатного материнства, а у Вірджинії законодавство забороняє лише комерційні угоди. На основі міжнародного досвіду та етичних міркувань, на нашу

думку, українське законодавство в цій сфері потребує значних змін. Часто діти, народжені сурогатними матерями в Україні для іноземців, не визнаються в країнах, де такі репродуктивні технології заборонені, що може призводити до несанкціонованого вивезення дітей з України. Це створює ризики для їхньої безпеки та благополуччя. Запровадження альтруїстичного режиму в українському законодавстві, що регулює сурогатне материнство, може підвищити захист прав дітей, прав сурогатних матерів і генетичних батьків. Це зменшить ризик невизнання батьківських прав, отриманих іноземцями в Україні, і статусу дітей.

М. Ярема висловлює думку, що ані комерційне, ані альтруїстичне сурогатне материнство не можуть вважатися прийнятними, адже «навіть якщо намір сурогатної матері є добрим, засоби та сам предмет залишаються недобрими. Комерційна основа сурогатного материнства з моральної точки зору заслуговує на ще жорсткішу оцінку, адже це означає купівлю-продаж функцій тіла та самої новонародженої дитини» [8, с. 358].

Категорично проти сурогатного материнства виступає деякі юристи, наголошуючи, що ця практика підриває людську гідність жінки, оскільки її організм та репродуктивні функції використовуються як товар. Вона вважає це репродуктивною експлуатацією, що загрожує правам жінок та дітей і є зловживанням уразливим становищем людей. За її словами, сурогатне материнство сприяє нерівності та дискримінації, несе великі ризики для життя та здоров'я як сурогатних матерів, так і їхніх дітей. Жінка, яка виношує за гроші, і організація, яка це організовує, не є рівними партнерами в разі судових суперечок: очевидно, хто матиме більше важелів впливу. Найкращий спосіб захистити жінок і дітей в Україні – це заборонити сурогатне материнство, а не намагатися його регулювати.

У той же час, є й прихильники цього процесу, які стверджують, що сурогатне материнство слід розглядати як частину репродуктивних прав особи. Вона зазначає, що народження дитини методом *in-vitro* з допомогою гестаційного кур'єра (сурогатної матері) є одним із методів лікування безпліддя, який має юридичні підстави, закріплені в

Цивільному і Сімейному кодексах України. Вона вважає, що трактування сурогатного материнства як «торгівлі тілом» є так само абсурдним, як і звинувачення донорів крові в продажу свого біологічного матеріалу.

Ставлення суспільства до сурогатного материнства не є однозначним, тому його заборона не є оптимальним рішенням. Необхідно розробити нормативно-правовий акт, який би захищав права жінок у контексті сурогатного материнства. Наразі існує чимало нерегульованих питань, таких як відсутність механізмів компенсації в разі виникнення у сурогатної матері захворювань під час вагітності, які можуть вплинути на її можливість народжувати в майбутньому, а також питання реалізації права на аборт [5, с. 280-191].

Ще однією проблемою є відсутність типового договору між клінікою, жінкою та сурогатною матір'ю, а також необхідність психологічної підтримки сурогатних матерів під час і після пологів. Україні потрібно розробити модель організації сурогатного материнства, яка враховувала б усі позитивні та негативні аспекти цієї практики, а також визначити законодавчі заходи для запобігання так званому «сурогатному туризму». Доцільно передбачити, що сурогатне материнство може здійснюватися лише для громадян України та іноземців, які є громадянами країн, де цей метод не заборонено. У випадках, коли іноземці проживають в країні, де вони є громадянами, має діяти законодавство цієї країни. Крім того, сурогатне материнство повинно застосовуватися тільки в разі, якщо дитина має генетичний зв'язок принаймні з одним із майбутніх батьків, і відсутній безпосередній генетичний зв'язок дитини з сурогатною матір'ю, за винятком випадків, коли сурогатною матір'ю є родич майбутніх батьків [4, с. 59-60].

На сьогоднішній день правове регулювання сурогатного материнства в Україні базується на ряді нормативно-правових актів, зокрема: Цивільному кодексі України, Сімейному кодексі України, Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій, затвердженому наказом Міністерства охорони здоров'я від 9 вересня 2013 року № 787, Основах законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992

року № 2801-ХІІ, а також Правилах державної реєстрації актів цивільного стану від 18 жовтня 2000 року № 52/5 (у редакції від 28.12.2019). На жаль, в Україні не існує комплексного законодавства, яке б повноцінно регулювало відносини у сфері сурогатного материнства [2, с. 77-80].

Згідно зі статтею 51 Конституції України, держава забезпечує охорону сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Сімейний кодекс України (далі – СКУ) також сприяє зміцненню сімейних відносин і їхній охороні на державному рівні. Наприклад, відповідно до пункту 1 статті 49 СКУ, дружина має право на материнство, а згідно з пунктом 1 статті 50 цього ж Кодексу, чоловік має право на батьківство [1].

Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні визначає вимоги, що висуваються до однієї зі сторін угоди – сурогатної матері. Сурогатною матір'ю може бути тільки повнолітня та дієздатна жінка, яка має власну здорову дитину, а також яка добровільно надала письмову заяву за встановленою формою і не має медичних протипоказань, тобто перебуває в хорошому і стабільному стані здоров'я. Окрім цього, вона не може мати прямого генетичного зв'язку з дитиною, однак можливе виношування дитини близькими родичами майбутніх батьків (матір, сестра, двоюрідна сестра тощо). Усі кандидати по-

винні проходити обов'язкове медичне обстеження та надавати достовірну інформацію про свою історію вагітності, пологів та перенесені захворювання.

Висновки. Сурогатне материнство регулюється різними нормативно-правовими актами як на міжнародному, так і на національному рівні. Країни застосовують різні моделі: від заборони до альтруїстичного та комерційного підходів, що свідчить про відсутність єдиного підходу. В Україні існує нагальна потреба в комплексному правовому регулюванні сурогатного материнства, оскільки чинне законодавство не забезпечує достатньої охорони прав усіх учасників процесу – сурогатних матерів, генетичних батьків та дітей. Дискусії навколо сурогатного материнства викликають багато етичних та моральних запитань. Проблеми експлуатації, прав жінок і дітей потребують особливої уваги з боку законодавців та суспільства. Існує потреба в розробці спеціального законодавства, яке б враховувало всі аспекти сурогатного материнства, зокрема механізми захисту прав сурогатних матерів і дітей, а також запобігання негативним соціальним наслідкам. Вивчення міжнародного досвіду в цій сфері може стати основою для вдосконалення українського законодавства, забезпечення правового захисту та створення умов для етичного використання репродуктивних технологій.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4381> (дата звернення: 28.10.2024).
2. Занфірова Т. Забезпечення принципу свободи правці в умовах воєнного стану. Підприємство, господарство і право. 2017. № 4. С. 77-80.
3. Кучук А.М. Теоретичні основи правового поліцентризму: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
4. Обушко В.В. Обмеження прав людини і громадянина в умовах введення воєнного стану в Україні. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: мат-ли ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. м. Дніпро, 15 березня 2019 р. Дніпро: ДДУВС. 2019. С. 59-60.
5. Моца А.А., Моца В.В. Права людини в умовах воєнного стану. Наукові перспективи. № 4(22). 2022. С. 280-291.
6. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини: навч. посібник. За загальною редакцією Т.Л. Сироїд. Харків: Право. 2019. 494 с.
7. Розумовський О.С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Вип. 70. 2022. С. 141-145.

References:

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254k/96-VR. Date of update: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4381> (Accessed October 28, 2024).
2. Zanfirova T. Ensuring the principle of labor freedom under martial law. Entrepreneurship, Economy and Law. 2017. No. 4. pp. 77-80.
3. Kuchuk A.M. Theoretical foundations of legal polycentrism: monograph. Dnipro: Dniprop. State University of

Internal Affairs; Lira LTD, 2017. 312 p.

4.Obushko V.V. Limitations on human and civil rights during the introduction of martial law in Ukraine. International and National Security: Theoretical and Applied Aspects: Materials of the III International Scientific-Practical Conference, Dnipro, March 15, 2019. Dnipro: DDUVS, 2019. pp. 59-60.

5.Motsa A.A., Motsa V.V. Human rights under martial law. Scientific Perspectives. No. 4(22). 2022. pp. 280-291.

6.International Public Law. International Protection of Human Rights: Textbook. Edited by T.L. Syroyd. Kharkiv: Pravo, 2019. 494 p.

7.Rozumovskyi O.S. Protection of human rights related to the violation of Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) in the context of armed conflict. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Vol. 70. 2022. pp. 141-145.

Стаття надійшла до друку 31 жовтня 2024 року